

Halleluja! Loof de Heer mijn ziel

Een oproep tot zingen

Als psalmbewerking kwam dit lied in 2013 onder nummer 146a terecht in het jongste liedboek. Kirstin Gramlich componeerde op deze melodie de bewerking op de vorige pagina's.

Het lied *Laat ons nu vrolijk zingen!* is in 1965 in de proefbundel *102 gezangen* opgenomen als Gezang 50. Dit lied heeft daarna een plaats gekregen in het *Liedboek voor de kerken* (1973) en *Liedboek – Zingen en bidden in huis en kerk* (2013). Dit lied is een bewerking van Psalm 146, één van de vele psalmbewerkingen die Paul Gerhardt dichtte. In deze liedbespreking belicht ik beknopt het leven van Gerhardt en beschrijf ik kernachtig de opvatting van de theologie van Luther in die en de wijze waarop Gerhardt die zingend verkondigt.

Leven

Paul Gerhardt werd in 1607 geboren in Gräfenhainichen, niet ver van Lutherstad Wittenberg. Aan de stadsschool aldaar maakte hij voor het eerst kennis met de kerkmuziek: onder leiding van de cantor oefende hij vele uren zodat de kinderen een bijdrage konden leveren aan de zondagse eredienst. Van 1622-1627 volgde hij het Gymnasium in Grimma, vlakbij Leipzig. Paul Gerhardt was daar intern en stond er onder een strak regime. Latijn was er de voertaal. Een van de eerste eisen die men aan de kinderen stelde was dat ze een uitleg van Luthers Catechismus konden geven. In die jaren woedde de Dertigjarige Oorlog (1618-1648). De oorlog werd veroorzaakt door politieke, maar ook religieuze spanningen, waaronder tweespalt binnen het reformatische kamp. De lutheranen en calvinisten stonden strijdvaardig tegenover elkaar. Na zijn opleiding in Grimma vertrekt Paul Gerhardt naar Wittenberg, het bolwerk van lutherse orthodoxie, om daar theologie te studeren.

Vanaf 1642/43 werkte Gerhardt als privé-docent in Berlijn, in het huis van een advocaat. De omgang met deze advocatenfamilie Berthold was zo goed dat hij met diens jongste dochter Anna Maria in het huwelijk trad. Het was in deze periode dat Gerhardt kennis maakte met Johann Crüger (1598-1662), de cantor van de St. Nikolai-kerke in Berlijn. Crüger was in die dagen onder de indruk van het opkomend piëtisme en publiceerde in 1647 zijn *Praxis pietatis melica*, letterlijk ver-

taald: 'Poëtische oefening in de godzaligheid'. In de eerste drukken verschenen achttien liederen van Gerhardt, in de tiende druk (1661) waren dit er 95. Het was Johan Crüger die in Paul Gerhardt de dichter ontdekte.

Berlijn

Gerhardt werd pas op 44-jarige leeftijd, in 1651, predikant. In het plaatsje Mittenwalde, in de omgeving van Berlijn, kwam een functie vrij voor een predikant die naast het pastoraat nog enkele andere taken kende, waaronder de supervisie over een aantal omliggende gemeenten.

In 1657 werd Gerhardt door de kerkenraad van de St. Nikolai-kerke in Berlijn gevraagd om er als derde predikant te werken. Gerhardt nam het beroep aan en vertrok naar Berlijn. Daar werd het gezin Gerhardt verschillende keren door verdriet getroffen: drie van de vier kinderen werden er, na een leven van enkele dagen tot maanden, begraven.

In deze Berlijnse periode neemt Gerhardt stelling tegen keurvorst Von Brandenburg. Friedrich Wilhelm I von Brandenburg had drie jaar in Nederland gewoond en was getrouwd met een dochter van stadhouder Frederik Hendrik en Amalia van Solms. Als gereformeerd vorst onder een bevolking die merendeel luthers was, nam hij een bijzonder plaats in. Von Brandenburg wilde dat de verschillende protestantse groeperingen vreedzaam naast elkaar leefde. Het ergerde hem dat de lutheranen anti-calvinistische opvattingen predikten, nota bene gevoed vanuit Wittenberg dat op nog geen veertig kilometer buiten de grens lag van het markgraafschap Brandenburg. In 1662 vaardigde Von Brandenburg een edict uit dat de geschiedenis is ingegaan als het 'muilkorf-edict'. Protestanten mochten elkaar niet meer openlijk verketteren. Er moest wederzijds respect komen. Wittenberg bleef echter anti-calvinistische opvattingen prediken waarop de keurvorst zijn onderdanen verbood in Wittenberg te studeren. Dit edict zorgde echter niet voor het gewenste resultaat. Daarop eiste Von Brandenburg dat predikanten ervoor zouden tekenen dat zij zich aan zijn nieuwe

voorschriften zouden houden. Gerhardt wilde zijn geweten geen geweld aandoen en weigerde dit. Hij was zelfs bereid ervoor te sterven.

In deze spannende tijd liet Gerhardt opnieuw gedichten verschijnen. Na het overlijden van Johann Crüger werd Georg Ebeling (1637-1676) aangesteld als cantor van de St. Nikolai-kerke in Berlijn. Het is Ebeling die in 1667 een volledige uitgave verzorgt van de 120 liederen van Gerhardt onder de titel *Pauli Gerhardti geistliche Andachten*. Een typisch piëtistische aanduiding voor een liedbundel, want 'Andacht' wil zeggen: gebed, meditatie. Maar ook: kleine godsdienstoefening. Zo werd het geestelijk lied in die tijd ook gezien, als godsdienstoefening. De bundel vond ingang voor gebruik in kerk én huis.

In 1668, vlak na Gerhardts beëindiging van zijn ambt, overleed zijn vrouw en bleef hij met zijn vijfjarig zoontje achter. Kort daarna werd Gerhardt opnieuw beroepen: in Lübben, dat nét buiten het gebied van keurvorst Von Brandenburg ligt. Lang heeft hij er niet gestaan: na een kort ziekbed overleed hij op 27 mei 1676.

Theologie

Wanneer het om de verstaanbaarheid van zijn teksten gaat, nam Gerhardt een middenpositie in. Hij zorgde ervoor niet te elitair te worden om zo begrijpelijk te blijven voor het gewone volk. De thematiek laat zich herkennen als luthers-orthodox. Echter, hij verwerkte de theologie van Luther met hier en daar een eigen accent. Sinds de hoogtijdagen van Luther was er wel wat veranderd: eerst was er de grote nadruk op de dogmatiek, de geloofsleer. Hierop volgde de reactie die we nu het piëtisme noemen. Na de geloofsleer wilde men meer aandacht voor het leven. Het zijn juist die twee elementen van lutherse orthodoxie en opkomend piëtisme die de eigenheid vormen van de liederen van Paul Gerhardt.

Specifiek luthers aan Gerhardts teksten is dat hij, net als Luther, een voorliefde heeft voor de psalmen. Ook is het de typisch lutherse manier waarop Gerhardt in zijn werk plaats geeft aan de rechtvaardiging: dat de zondaar alleen gerechtvaardigd wordt door het geloof op grond van de verdienste van Christus. Typisch luthers is ook het spreken over Christus als persoon. Christus is beide: God en mens. In Hem zijn twee naturen op wonderlijke wijze in één persoon verenigd.

Opkomend piëtisme

Naast leerling van Luther was Gerhardt ook kind van zijn

tijd. Trouw aan Luther is Gerhardt in het principe dat de bijbeltekst het basismateriaal moet zijn. Het piëtisme ging om de *praxis pietatis*, de paktijk van het geloofsleven. Tegen deze achtergrond verandert de functie van het lied: het is niet meer alleen bestemd voor de eredienst maar ook voor persoonlijk gebruik in eigen huis of huisgodsdienst.

Veel liederen kennen het karakter van een gebed, met een structuur van een dialoog tussen God en de gelovige. Gerhardt heeft geprobeerd het handelen van God zo te verwoorden dat het de individuele gelovige tot geloofservaring zou brengen. Zelfs de natuur heeft daarin een functie. Daarvan zien we een voorbeeld in 'Beveel gerust uw wegen [...] Die wolken, lucht en winden wijst spoor en loop en baan' (Lied 904 in het nieuwe Liedboek).

Kom(t), hef(t) uw liederen aan

Oorspronkelijk kent dit lied tien strofen, net zoveel als psalmverzen in de bijbel. Gerhardt verwerkt in deze strofen de psalmverzen niet alleen, maar breidt ze ook uit. In zowel het *Liedboek voor de kerken* (1973) als het *Liedboek-2013* zijn zeven van de tien strofen, vertaald door Ad den Besten, opgenomen. De oorspronkelijke strofen 2, 3 en 9 zijn niet opgenomen in genoemde liedboeken en laat ik in deze bespreking achterwege.

In strofe 1 vinden we de oproep 'Laat ons nu vrolijk zingen'. Dat is een uitwerking van vers 1 'Halleluja! Loof de Heer mijn ziel.' In deze strofe treffen we de tegenstelling 'daarboven' en 'op aard'.

In strofe 3 zingen we 'de aarde en de hemel, de mensen en het vee, en alles wat er wemelt in 't water van de zee'. Dat is een uitwerking van vers 6 'die hemel, aarde, zee, en al wat er in is, gemaakt heeft'.

In strofe 5 lezen we dat de Heer ons 'drank en spijs geeft' én ons 'eindelijk vrij maakt'. Dat is een uitwerking van vers 7 '... die de hongerigen spijst. De Heer verlost de gevangenen.'

In strofe 6 zingen we 'Hij is het licht der blinden'. Dat is een uitwerking van vers 8, 'De Heer maakt de blinden ziende'. Maar ook het vervolg van vers 8 wordt in deze strofe verder uitgewerkt.

In strofe 7 (oorspronkelijk de laatste, tiende strofe) komt in de Nederlandse vertaling niet zo sterk tot uiting wat in het Duits zo krachtig verwoord staat. Dat zal altijd zo blijven: vertalen is en blijft een hachelijke zaak.

Het Nederlands is een levende taal en de grammatica is daaraan onderhevig. Dat is onder andere waar te nemen in de verschillen tussen de teksten in de liedboeken uit 1973 en 2013. 'Komt, heft uw liederen aan' is een andere duiding dan die zonder de letter 't'. Daar klinkt individualistischer 'Kom, hef uw liederen aan'. Is gemeentezang een individuele aangelegenheid?

De melodie

Alhoewel de melodie van Ebeling niet van oorsprong aan deze tekst was gekoppeld, is deze in de loop van de tijd er wel mee verbonden geraakt. Het is die krachtige drieklankbreking in de eerste regel die als een raket omhoog stuwt. In de eerste vijf lettergrepen bereikt de melodie de omvang van een decime. In regel twee ontspant de melodie zich door te eindigen op de noot *d*, de mediant van de toonsoort. Omdat de melodie de structuur heeft van een *Bar*-vorm worden de eerste twee regels herhaald. Hiermee wordt het *Aufgesang* afgesloten.

Het *Abgesang*, het tweede deel van de *Bar*-vorm, vangt aan op de boven-tonica van de melodie. De melodische afsluiting van de regels vijf, zes en zeven kennen steeds een mate van spanning die uiteindelijk in regel acht tot ontspanning komt op de boven-tonica 'bes'. Wanneer hierna een volgende strofe wordt ingezet, ontstaat er een robuuste aanvang van de volgende strofe omdat die op de onder-tonica aanvangt en weer die enorme ambitus van een decime in de eerste regel kent.

Eigenlijk geldt het wel voor alle liederen: de teksten worden zo graag gezongen dankzij de melodie. Dit is ook weer zo'n voorbeeld hiervan. Wanneer dit lied gezongen wordt, kun je het niet 'afdoen' door er bijvoorbeeld slechts twee strofen van te zingen. Dit is zo'n lied dat een krachtigere ervaring achterlaat wanneer je er meerdere strofen van zingt. De muziek kan de tekst dan boven jezelf doen optillen. *Du, meine Seele, singe!* •

Geraadpleegde bronnen:

Cornelis P. van Andel: *Laat ons nu vrolijk zingen - leven en werken van de dichter-predikant Paul Gerhardt*. Kok Kampen, 1976

Christa Boerke (red.): *Paul Gerhardt (1607-1676)*. Apeldoorn, 2008

Arie Eikelboom: *Hymnologie VII, Een geschiedenis van de strofische zang in de westerse christelijke kerk*. 2012

Oorspronkelijke tekst:

1 Du, meine seele, singe!
Wol auf, und singe schön
Dem, welchem alle dinge
Zu dienst und willen stehn!
Ich wil den Herren droben
Hier preisen auf der erd,
Ich wil jhn hertzlich loben,
So lang ich leben wird.

3 Was Mensch ist, muß erblassen
Und sincken in der tod;
Er muß den geist außlassen,
Selbst werden erd und koth.
Allda ists dan geschehen
Mit seinem klugen rath,
Und ist frey klar zu sehen,
Wie schwach sey menschenthat.

5 Hier sind die starcken kräfte,
Die unerschöpfte macht;
Das weisen die geschäfte,
Die seine hand gemacht;
Der himmel und die erde
Mit jhrem ganzem heer,
Der fisch unzälig heerde
Im grossen wilde meer.

7 Er weiß viel tausend weysen
Zu retten aus dem tod,
Erneht und giebet speisen
Zur zeit der hungersnoth,
Macht schöne rothe wangen
Oftt bey geringen mahl,
Und die da sind gefangen,
Die reißt er aus der quaal.

9 Er ist der fremden hütte,
Die weysen nimmet er an,
Er füllt der witwen bitte,
Wird selbst jhr trost und mann;
Die aber, die jhn hassen,
Bezahlet er mit grimme,
Ihr haus und wo sie sassen,
Das wirft er ümb und ümb.

2 Ihr menschen, laßt euch lehren,
Es wird sehr nützlich seyn:
Laßt euch doch nicht betöhen
Die welt mit jhrem schein.
Verlasse sich ja keiner
Auf Fürsten macht und gunst,
Weil sie wie unser einer
Nichts sind als nur dein dunst.

4 Wol dem, der einzig schauet
Nach Jacobs Gott und heyl.
Wer dem sich anvertrauet,
Der hat das beste theil,
Das höchste gut erlesen,
Den schönsten schatz geliebt;
Sein hertz und gantzes wesen
Bleibt ewig unbetrübt.

6 Hier sind die treuen sinnen,
Die niemand unrecht thun,
All denen gutes gönnen,
Die in der treu beruhen.
Gott hält sein wort mit freuden
Un was er spricht, geschicht,
Und wer gewalt muß leyden,
Den schützt er im gericht.

8 Er ist das licht der blinden,
Erleuchtet jhr gesicht,
Und die sich schwach befinden,
Die stellt er aufgericht.
Er liebet alle frommen,
Und die jhm gönstig seyend
Die finden, wenn sie kommen,
An jhm den besten freund.

10 Ach, ich bin viel zu wenig,
Zu rühen seinem ruhm.
Der Herr allein ist König,
Ich eine welcke blum.
Jedoch weil ich gehöre
Gen Zion in sein zelt,
Ists billich, daß ich mehre
Sein lob für aller welt.